

JAARVERSLAG VAN HET ZOOLOGISCH STATION OVER 1945

De maanden januari tot mei vormden een voortzetting van de jaren 1940-'44, waarin het Zoölogisch Station gastvrij onderdak vond te Leiden.

9 Mei bezocht de heer Verwey Den Helder, dat die zelfde dag door de Canadezen werd bezet. Hij vernam daar dat het Zoölogisch Station voorlopig door de Duitsers bezet bleef en keerde onverrichter zake naar Leiden terug. 6 Juni vernam mej. van der Laag te Den Helder, dat de Duitsers het gebouw hadden verlaten en dat het Station werd vrijgegeven. Dit geschiedde inderdaad, maar slechts ten dele, daar het personeel de vertrekken gedurende de eerste maanden had te delen met Loodswezen, het stookolie-uitgiftebureau van de Marine, chercheurs van de Politieke Opsporingsdienst en het bureau van de Marine, dat de uitgifte van visserij-vergunningen verzorgde. Gelukkig waren deze bureaus aan het einde des jaars allemaal verhuisd, zodat met ingang van 1946 het gehele gebouw weer tot onze beschikking stond.

De aanblik, die het Zoölogisch Station bood bij terugkeer, was weinig verheffend. Voor U heeft het geen zin er een beschrijving van te geven, maar het nageslacht zal misschien met een zeker genoegen van dergelijke details kennisnemen. Naakte kaalheid ijverde met stof en vuilheid. Van buiten verveloos en met ongeveer 90 kapotte ruiten, van binnen leeggesloopt en gedegradeerd tot een geheel van vuile hokken. Twee provoosten zorgden voor een niet al te grote blijmoedigheid. Het kijkgaatje in hun deur is in de toekomst terug te vinden als men de verf wegkrabt; de muurschilderingen ervan zijn niet de moeite van het verfafkrabben waard. In de bibliotheekvertrekken verdween 600 meter boekenplank. Hetzelfde lot ondergingen de kasten uit andere vertrekken. De grootste destructie heeft het aquarium gegolden. Het is volledig weggesloopt en slechts met zeer veel moeite is het gelukt het gruis te verwijderen uit de afvoerbuizen van de zeewaterleiding, die door de gewapend betonnen aquariumvloer heengaan. De aquariumruimte deed aanvankelijk dienst als keuken en tot dat doel werd tegen de buitenmuur een zware schoorsteen gebouwd, die staan blijft als hechte steunpilaar voor het gebouw. Om het zware fornuis naar binnen te

brengen, werden de deurposten in tweeën gezaagd. Een aanrecht werd gemaakt van het onderstel van de aquariumbakken. Na enige tijd als keuken in gebruik te zijn geweest kreeg het vertrek een andere bestemming. Het werd bergplaats voor de inventaris van 6 mijnenvegers. De 6 afdelingen werden door een houten hekwerk van elkaar gescheiden, elk gegrendeld met hun eigen deur. In een der compartimenten trof de heer Tinbergen een reddingboei aan met daarop als toepasselijk opschrift: "Seeräuber". Ook overigens vertegenwoordigde de inventaris nog wel enige waarde. In de chemische werkkamers bleven de zuurkast, de kasten en de chemische tafel, die als buffet dienst deed, intact; ook de in 1939 gebouwde kasten in de directeurskamer bleven gespaard. De keuken werd tot badkamer van de luitenant gemaakt, die de kamer van de bediende bewoonde. Als tweede badkamer, tevens blijkbaar slachthuis, fungeerde de vroegere motorkamer. De in het Studentenhuis aanwezige badkamer bleef gereserveerd voor de onderofficier die daar huisde.

Dit huisje, de Potvis, was er eigenlijk het best van alles aan toe, vermoedelijk dank zij de onderofficier, die er andere militairen wegield. Afgezien van kleinigheden als een kastdeur, doorschoten door revolverkogels, een weggebroken kast, een verdwenen wastafel, een hinderlijk houten schot, was alles bij het oude. In het grote slaapvertrek was een rek getimmerd, dat plaats gaf aan een groot aantal stalen helmen en andere krijgsbuit, welke door de Marine werd verwijderd. Het rek bleef ons eigendom en van het hout bouwden wij een rek voor onze netten en andere benodigdheden voor de vaartochten.

De schade aan gebouw en huisje werd 23 en 25 juni vastgesteld door de heer Ox, Gemeentewerken, Den Helder. Bij deze opname kwamen geleidelijk alle ongerechtigheden naar voren. Deze betroffen vooral het gebouw zelf. Vanouds had het slappe muren. De vele bombardementen hebben zeker zeer veel van deze gevergd; het dak lag b.v. bezaaid met granaatscherven. Dat desondanks de muurscheuren geen van alle zeer ernstig waren hadden we niet durven hopen. De totale schade aan gebouw en Potvis is, uitgedrukt in prijzen van mei 1940, geraamd op f 18.000,-.

Bij het maken van een plan tot herstel behoefde geen rekening te worden gehouden met de vroegere indeling van het gebouw.

Dit was een groot voordeel, daar hierdoor een aantal fouten van vroeger kan worden weggewerkt. Deze fouten waren, ten eerste, dat het aquarium zeer ongunstig werd verlicht en dat het daarom een groot voordeel zou zijn wanneer het op een andere plaats kon komen; ten tweede, dat een gedeelte van de zeewaterleiding en de chemische werkvertrekken zich bóven bevonden, op de eerste verdieping, wat beneden veel schade gaf bij overstroming; ten derde, dat de bediende en bankwerker hun werkplaats niet hadden in de nabijheid van de buitendeur. Deze overwegingen leidden tot een vrij belangrijke verandering in de toekomstige indeling van het gebouw, die kort zij besproken.

Het aquariumvertrek werd zeer ongunstig verlicht. Aan verandering waren in 1931 hoge kosten verbonden, zodat daarvan toen werd afgezien. Een ander vertrek kwam in die jaren niet in aanmerking, ook al niet omdat de tank voor het dagelijks binnengepompte water in dit vertrek aanwezig was. Nu alles nieuw kan worden opgezet is de bedoeling een nieuw, goed verlicht aquarium buiten te bouwen, los van het gebouw, en het vroegere aquariumvertrek geheel te reserveren voor proefnemingen of observaties aan levende dieren, zoals die vroeger op de werkkamers boven plaats vonden. Ook een toestel als Van Heusden's palinginstallatie hopen wij hier te bouwen. Het aquariumvertrek zal worden voorzien van zeewater, dat dagelijks vers wordt binnengepompt en dus voedsel bevat voor plankton- en detrituseters, en van zeewater uit de ondergrondse tank, dat zijn slib heeft afgestaan en helder is. De vroegere tank voor dagelijks binnengepompt zeewater wordt thans vervangen door een grotere, die 14 m^3 water kan bevatten en die tegelijk dienst zal doen zolang de definitieve installatie er nog niet is. Deze nieuwe tank komt binnenkort klaar. Het bodemoppervlak onder deze tank wordt ingenomen door 4 ondiepe gewapend betonnen reservoirs, die een gezamenlijke oppervlakte van 12 m^2 hebben en plaats zullen bieden aan een groot aantal dieren, die op het eten van detritus of plankton zijn aangewezen. Deze reservoirs zijn thans gereed.

Het plan voor een flink, goed belicht aquarium buiten staat en valt met de grootte van het bedrag, dat voor wederopbouw te onzer beschikking zal worden gesteld. Wordt de schade van f 18.000,- uitbetaald in tegenwoordige prijzen dan hopen we er in te slagen,

door op de herstelwerkzaamheden zoveel mogelijk te bezuinigen, de bouw van het nieuwe aquarium voor een belangrijk deel uit het beschikbaar gestelde bedrag te financieren.

Vóór de oorlog bevonden de chemische kamers en een paar vertrekken met zeewater-accomodatie zich bóven, op de eerste verdieping. Dit gaf meer dan eens aanleiding tot overstromingen, waarvan dan de kamers beneden te lijden hadden. De handboeken en separaten bevonden zich in een vertrek gelijkvloers, beneden de chemische kamers. Thans is dit veranderd. De chemische kamer is beneden, de werkkamers met zeewater-accomodatie vervallen of komen evenzo beneden en de handboeken en separaten komen boven. Het fundament voor de kamers boven is daartoe verzwaaard door het aanbrengen van ijzeren T-balken.

De derde verandering is minder ingrijpend. Bankwerker en bediende krijgen hun vertrekken in de buurt van de voordeur. De vroegere motorkamer wordt thans werkplaats, terwijl de nieuwe motorkamer in een ander vertrek komt. De zuigleiding vanuit zee naar de pompen moet daartoe worden verlengd, waar het voordeel tegenover staat, dat de persleiding van de motor naar het aquarium korter wordt. De zuigleiding is van gietijzer, dat momenteel te krijgen is. De persleiding is van een bijzonder soort gresbuis, dat voorlopig niet te krijgen zal zijn. Door het vrijkomen van stenen persleiding hier en op de bovenverdieping is er vermoedelijk voldoende buis om de gehele leiding voor het nieuwe aquarium samen te stellen uit aanwezig materiaal. De oude leiding bleef nl. grotendeels gespaard, doordat zij door de gezamenlijke zorgen van de heren Brongersma, Tinbergen en de bankwerker in 1943 werd gedemonteerd en met medewerking van personeel van de gemeente Den Helder in veiligheid werd gebracht. Wij krijgen, wanneer alles meevalt, dan weer een geheel stenen aquariumleiding.

Tot zover de status van het gebouw. Thans een enkel woord over de inventaris.

Voor zover deze te Leiden aanwezig was, werd een gedeelte half augustus naar Den Helder overgebracht. Dit gedeelte omvatte enig te Leiden aanwezig meubilair, de gehele inventaris van de Potvis, van de bankwerkerswerkplaats en van de chemische vertrekken, alle aquariumbakken van glas en asbestbeton, de motoren van de zee-

water-installatie, het archief en de administratieve uitzet en tenslotte een gedeelte van de bibliotheek, in hoofdzaak gevormd door de marien biologische tijdschriften. Het overbrengen van instrumenten, de handboeken en separaten en het boekenfonds moet wachten tot te Den Helder meer ruimte beschikbaar komt. Tot eind 1945 was nl. nog steeds niet veel meer dan één groot vertrek, de nieuwe cursuszaal, voor gebruik geschikt. Vermoedelijk kan uiterlijk in april 1946, wanneer de meeste vertrekken boven klaar gekomen zullen zijn, de tweede verhuizing plaatsvinden. De rest van de bibliotheek (in werkelijkheid het overgrote merendeel der boeken) en de collectie Noordzeedieren zullen te Leiden blijven, totdat te Den Helder ook hiervoor in bergruimte is voorzien. Het is onze hoop dat wij voor de bibliotheek stalen kasten zullen kunnen krijgen in de plaats van de vroegere houten.

Een woord van dank en erkentelijkheid is hier op zijn plaats voor Prof. H. Boschma, wiens gastvrijheid gedurende 5 jaren boven alle lof verheven is geweest. Nierstrasz vergeleek Jordan indertijd met een Octopus, die met zijn armen alle kamertjes binnendrong en zich geleidelijk steeds meer uitbreidde in Nierstrasz' instituut. Hoewel het Zoölogisch Station bescheiden aspiraties had ten opzichte van zijn ruimte te Leiden, had de heer Verwey toch vaak het gevoel, dat hij soms zeer veel van de welwillendheid van het personeel van het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie vergde en de meer dan tegemoetkomende houding van Prof. Boschma wordt daarom dubbel gewaardeerd. Erkentelijkheid is hier ook op zijn plaats jegens Dr. Brongersma, die zeer veel werk deed vooral tijdens de afwezigheid van de heer Verwey in 1942-'43. Onze dank geldt verder de directies van het Rijksmuseum voor Geologie en van het Botanisch en Zoölogisch Laboratorium te Leiden. In het Geologisch Museum vond de heer Scheele, de bij ons gedetacheerde chemicus van de Rijkswaterstaat, gedurende 5 jaren onderdak, waarbij hij op zijn beurt af en toe wel eens wat al te veel van directie en personeel zal hebben gevergd. Onze bankwerker werd aanvankelijk opgenomen in de Grote kas van het Botanisch Laboratorium te Leiden en toen dat te bezwaarlijk werd in het Zoölogisch Laboratorium. Hij was daar in hoofdzaak toevertrouwd aan de zorgen van de heer Duk, die geen moeite ontzien heeft hem voort te helpen en ook van deze is dikwijls zeer veel geëist. Hij

wete zich echter overtuigd van onze grote erkentelijkheid.

Een gedeelte van de inventaris van het Zoölogisch Station was sinds 1943 te Den Helder opgeslagen. Dit omvatte een groot gedeelte van de buisleidingen van de zeewaterinstallatie, het meeste meubilair, de bakken voor het geconserveerde materiaal, de mandflessen voor verzending of transport van zeewater, de netten, de bodemhappers en andere benodigdheden voor het onderzoek aan boord, e.d. Het geheel lag opgeslagen op de zolder van een pakhuis, waar de Duitsers een paar dagen voor de bevrijding een inval deden. Het mag een wonder heten, dat wij al onze bezittingen vrijwel ongeschonden hebben teruggevonden. De helft van dit materiaal is thans in het Zoölogisch Station terug, de andere helft volgt geleidelijk wanneer er meer plaats komt.

Ons vaartuig, de "Max Weber", is sinds 20 juli 1945 weer in ons bezit. Het was tot die datum bij de Duitsers te Den Helder in gebruik, die het scheepje verwaarloosden zo hard zij konden. Het heeft dan ook erg geleden. De visgalgen, de lieren met hun staaldraad, de liermotor, de blokken voor het leiden van de staaldraden over het dek, het zware anker, de laadboom voor het bodemhappen, alle gereedschap en de reservedelen voor de motor zijn verdwenen. Het schip vertoonde een aantal butsen en het ijzer was plaatselijk sterk verroest. Een belangrijk ding was echter dat de motor intact schijnt te zijn. Het schip kreeg een voorlopige beurt en is thans voor verdere achteruitgang gevrijwaard. Waarschijnlijk wordt het voor Rijksrekening zoveel mogelijk in de vroegere staat teruggebracht.

De motorvlet "Knorhaan" ligt, toevertrouwd aan de zorgen van de Rijkswaterstaat, nog steeds op Texel. Zolang zo weinig aan onderzoek kan worden gedaan, is hij daar beter op zijn plaats dan te Den Helder.

Thans volgen een aantal bijzonderheden over het personeel.

De bediende Hoogendijk heeft de bevrijding van ons land helaas niet lang mogen overleven. Hij stierf in juli aan een infectie, die al jaren afbreuk deed aan zijn gezondheid. Zijn zoon neemt voorlopig zijn plaats in. Hoogendijk was geknipt voor zijn werk, voor zover dit bestond uit het verzamelen van dieren, verzending van materiaal, enz., en wij zullen zijn handigheid op dit terrein zeer missen. Met ingang van 1 oktober 1945 nam de heer Tinbergen zijn ontslag en ging

hij over naar de Organisatie voor toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek. Het Zoölogisch Station verliest in hem een eersterangs kracht, bij wien de belangen van onze instelling in uitstekende handen zijn geweest. Hij gaf de stoot tot het tijdig overbrengen van de bibliotheek naar Leiden en het verkrijgen van een vorderingsbewijs voor de "Max Weber" is aan hem te danken geweest. De plaats van den heer Tinbergen werd aanvankelijk ingenomen door den heer I. Kristensen, die echter zijn in diensttreden uitstelde in verband met de kans op een reis naar Amerika. Tijdelijk kwam daarom de heer P. Creutzberg in zijn plaats.

Met ingang van 1 februari 1946 nam ook mej. van der Laag haar ontslag. Zij werd benoemd tot administratrice aan het Montessori Lyceum te Amsterdam. In haar raakt het Zoölogisch Station een voortreffelijke kracht kwijt, die met grote zelfstandigheid en toewijding gedurende bijna elf jaren haar taak heeft vervuld. Haar werk voor de bibliotheek is van onschatbare waarde geweest; maar ook op administratief gebied buiten de bibliotheek en ook buiten het administratieve werk was haar originaliteit, doortastendheid en zelfstandigheid van zeer veel belang. In haar plaats is thans gekomen mej. T. Stoll.

Wat in 1945 aan onderzoek werd gedaan, mag geen naam hebben. De voedsel- en brandstofarme wintermaanden 1944-'45, de naderende bevrijding, de bevrijding zelf, de verhuizingen en wederopbouw, zij boden weinig gelegenheid tot concentratie op wetenschappelijk werk. De zout- en andere waarnemingen in de haven werden zoveel doenlijk hervat en er werd een klein aantal vissen ontvangen, die uit verspreidingsoogpunt van interesse zijn. Hun opsomming volgt hieronder.

Een onrijp exemplaar van de haringhaai, Lamna cornubica (Gmel.), van 2.52 m lengte strandde 7 oktober levend op de Hondsbosse Zeewering. Van de zeeengel, Rhina squatina (L.), werden 3 exemplaren ontvangen op 31 juli, 5 september en 6 oktober. De maten waren resp. 34.5, 115 en 35 cm.

In totaal werden 7 Raja montagui Fowler ontvangen; deze rogsoort schijnt sterker te zijn toegenomen dan Raja radiata (Donov.) (die we in het geheel niet kregen). Als nieuw voor ons gebied werd op 23 november een exemplaar van Raja naevus Müller & Henle ontvangen. Op 15 en 17 augustus werden resp. 62 en 280 kg pelser of

sardien, Alosa pilchardus (Walb.), te Den Helder aangevoerd. De dieren waren gevangen in haringkommen aan de binnenzijde van Texel. Het voorkomen van deze soort, en dan nog wel in groot aantal, zo laat in de zomer is iets zeer ongewoons.

Van de adderzeenaald, Entelurus aequoreus (L.), die sinds het verdwijnen van het zeegras in de Waddenzee blijkbaar zeer zeldzaam is geworden, werd een exemplaar gevangen op 13 oktober. Voor het eerst sinds ongeveer 1921 kwamen er aan het einde van het jaar in het door ons onderzochte gebied weer schelvisen (Gadus aeglefinus L.) voor. De eerste werden gevangen op 17 november, daarna werden op enkele data iets grotere hoeveelheden aangevoerd, op 24 november zelfs 1700 kg. De dieren waren mager, wat misschien wijst op voedseltekort. Aan bijzondere platvissen werd een exemplaar van de scharretong, Lepidorhombus whiff-iaonus (Walb.), gevangen op 17 november. Zowel de schelvisen als deze soort kwamen uit dieper water buiten de 20 vdm lijn.

Tenslotte werd een jong exemplaar van de maanvis, Mola mola (L.), tussen de Haaksgronden en Callantsoog gevangen op 6 juli. Dit is het tweede exemplaar, dat in de voorzomer in plaats van in de winter gevangen werd. Beide dieren zijn jong. We moeten aannemen dat ze de Noordzee binnenkwamen door het Engelse Kanaal en niet om Schotland heen zoals de herfstdieren.

Van veel interesse is de enorme invasie van einde mei tot einde juli van de horismakreel, Caranx trachurus (L.), geweest. Vele vissoorten zijn vanzelfsprekend door de oorlog sterk toegenomen. De toename van de horismakreel kan echter onmogelijk een dergelijke toename representeren. Terwijl vroeger slechts een enkele horismakreel gevangen werd en wij niet meer dan een klein aantal dieren per zomer kregen, werden in 1945 honderdduizenden kilogrammen, voor het overgrote meerendeel uit de Waddenzee, aangevoerd. Zij waren allemaal van dezelfde grootte-klasse, te weten geboren in 1943. Reeds in 1944 werden grote hoeveelheden tweejarige horismakrelen gevangen bij Texel en Wieringen, grote hoeveelheden eenjarige bij Wieringen. Deze hoeveelheden schijnen echter niet zo groot te zijn geweest als die van 1945. Waarschijnlijk werden bij Den Helder reeds in 1943 grote aantallen eenjarige dieren aangevoerd. Uit dit alles mag men waarschijnlijk besluiten dat de hors-

makreel thans in de Waddenzee een blijvende populatie heeft. Dat de dieren er voortplanten blijkt uit de aanwezigheid van een behoorlijk aantal jongen in het Nieuwediep in juli. Waaraan wij de vestiging van deze zuidelijke soort te danken hebben, is voorshands niet te zeggen.

De bibliotheek werd uitvoerig vermeld in het jaarverslag van 1944. In 1945 werd er weinig aan gedaan, behalve dat in de eerste maanden van het jaar opnieuw een grote hoeveelheid tijdschriften werd ingebonden, waardoor thans de achterstand van jaren op dit gebied zo goed als geheel is ingehaald. De ruil met een aantal buitenlandse tijdschriften werd tegen het einde des jaars hersteld. Nieuwe boeken werden in 1945 niet aangeschaft.

Tenslotte een woord over de financiën.

Het Zoölogisch Station had over 1945 een tekort van ongeveer f 5400,--. Dit grote tekort was in de allereerste plaats een gevolg van de verhoging van de salarissen met ingang van 1945. Hoewel deze verhoging nog niet werd uitbetaald is zij in overleg met het Departement van O.K. & W. wèl opgenomen in de schulden over 1945. Verder wordt het tekort veroorzaakt door de post voor sociale lasten en vooral ook door de rekeningen voor het binden van boeken. De materiaal-verkoop bracht een zeer hoog bedrag, van minstens f 1600,- op. Dit was vooral te danken aan de levering van grote hoeveelheden haaien, die benodigd waren voor de vele studenten terwijl de voorraden van de Universiteits-laboratoria zelf geheel waren uitgeput. Gelukkig kon aan alle aanvragen om haaien worden voldaan, ondanks het geringe aantal schepen, dat in 1945 voor de visserij beschikbaar was.

(Voorgelezen en goedgekeurd in de
Algemene Huishoudelijke Vergadering
van 2 maart 1946).